

BEREM, BEREŠ, BEREMO: ZGODOVINA BRANJA NA SLOVENSKEM

Anja Dular

Oddano: 5. 9. 2011 - Sprejeto: 7. 12. 2011

Pregledni znanstveni članek

UDK 028(091)"15/18"

Izvleček

Namen: V članku so predstavljene bralne navade na Slovenskem v preteklih stoletjih in ugotovitve, ali so bile podobne kot v drugih avstrijskih deželah in evropskih državah.

Metodologija/pristop: Pregledali smo tematsko različne tekste - učbenike, katekizme, molitvenike in priročnike, predvsem uvodna besedila, kjer se avtorji obračajo na bralce, jim svetujejo, kako naj berejo, pojasnjujejo, komu so dela namenjena in poudarjajo pomen premišljevanja o prebranem.

Rezultati: V zgodnejših tekstih priporočajo glasno branje, kar lahko razumemo tudi za nadaljevanje tradicije ljudskega slovstva. Bistvena razlika pa je v tem, da v 16. stoletju kot bralke nastopajo ženske, medtem ko so pripovedovalci ljudskega blaga predvsem moški. Večja pismenost, večja knjižna produkcija in tudi bolj dostopno knjižno gradivo v 18. stoletju povzročijo, da knjige niso več le privilegij peščice. Tako je vse več literature namenjene tudi tihemu, individualnemu branju. Zanimivo je, da opozarjajo na pomembnost premišljevanja o prebranem. Med priporočili najdemo veliko namigov, kdaj naj ljudje vzamejo knjigo v roke. Večinoma so za to primerne ure počitka, nedelje in prazniki. Knjige pa so za ljudi lahko pomenile tudi odmik iz realnega življenja, ob njih so pozabili na vsakdanjik. Tako so že v 17. stoletju opozarjali, da je literature preveč, da zavaja ljudi in njihove misli na napačna pota. Tako s stališča cerkvenih moralnih nauk kot tudi iz vsakdanjih potreb knjige lahko postanejo neprimerna razvada. Največ kritik je doživelo leposlovje, romani, potopisi, ki so jih rade jemale v roke predvsem ženske.

Omejitve raziskave: Čeprav je bilo v preteklih stoletjih med bralci na Slovenskem precej literature v drugih jezikih, predvsem nemščini, smo se omejili na slovenska besedila, ker so bila dostopna najširšemu sloju populacije.

Izvirnost/uporabnost raziskave: Študija zapolnjuje vrzel v poznavanju zgodovine branja na Slovenskem.

Ključne besede: branje, zgodovina, slovenščina, 16-19. stoletje

DULAR, Anja. I read, you read, we read: the history of reading in Slovenia. Knjižnica, 55(2011)4, pp. 89-106

Abstract

Purpose: The aim of the article is to research reading habits in Slovenia in the period between 16th and 19th century and to find similarities with Austria and other European countries of that time.

Methodology/approach: For the purpose of the analysis different resources were used - study books, catechisms, prayer books and manuals. We were focused on introductions in which readers are advised how to read, explaining to whom the work is intended and emphasizing the importance of meditation on the texts.

Results: Historically the laud reading was preferred, as to continue the folk tradition. However, the 16th century texts were transmitted by women while the folk tradition was narrated by males. In the 18th century the higher level of literacy and greater book production and availability caused that the books were not a privilege of a few. At that time more texts were intended for silent, individual reading. Interestingly, the authors emphasized the importance of meditation on the texts, too. It was also advised when to read - it was recommended to read in leisure time on Sundays, and on holidays. The role of books was also to break away with the reality and to forget everyday problems. Due to the overproduction of books in the 17th century it was concerned that books are misleading the crowds. The church considered the reading of books as inappropriate, and criticized fiction, novels and adventure stories mostly read by women.

Research limitation: The study is based on Slovenian texts only, although the foreign literature, especially in German, was generally available, too.

Originality/practical implications: The study is fulfilling the gap in the history of reading in Slovenia.

Keywords: reading, history, Slovenian language, 16th-19th century

1 Uvod

Zgodovina knjige, knjižnic, tiska in tudi knjigotrštva je v drugi polovici 20. stoletja postala pomembna smer raziskovanj. Zanimiva je predvsem, ker se s to tematiko ukvarjajo strokovnjaki različnih ved, kadar preučujejo njihove začetke - npr. naravoslovci, teologi, jezikoslovci, bibliotekarji in v manjši meri tudi literarni zgodovinarji. Pri teh raziskavah izhajamo kajpak iz osnovnega predmeta preučevanja - knjige ali pa sklopa le teh - knjižnice, knjigarne. Povsem drugače je, ko začnemo preučevati nek proces, ki za seboj ni pustil materialnih dokazov - *branje*. A tudi na tem področju smo dobili v zadnjih desetletjih nekaj temeljnih del. *Zgodovino branja* Alberta Manguela (2007) in razpravo Rogerja Chartierja *Pisanje in brisanje: pisna kultura in literatura (od 11. do 18. stoletja)* (2008) lahko beremo celo v slovenščini. Naj tema dvema dodam še monografijo Margaret Willes *Reading matters: five centuries of discovering books*

(2008). Takoj na začetku pa moramo opozoriti, da se je raziskave branja na Slovenskem pred desetletji lotil Jaro Dolar (1979) in na to opozoril v kratkem članku »O branju - od Trubarja do Krefta«.

O zgodovini odnosa do branja imamo podatke iz Stare Grčije, kjer je bilo »branje« manj cenjeno kot recitiranje in so napisane tekste razumeli le kot pripomoček za pomnjenje. Tako so nekatera pomembna grška dela zapisana šele v klasičnem grškem obdobju (npr. Homerjevi epi, arheologi so se precej ukvarjali z opisi bojevanja in njegovo interpretacijo - razlike v oborožitvi kažejo namreč precej mlajše elemente kot zgodovinsko datirana trojanska vojna). O branju oz. poslušanju tekstov govori Sveto pismo, kjer naročajo: »Zato pojdi ti in na postni dan beri iz zvitka, ki si ga napisal po mojem nareku, Gospodove besede, na ušesa ljudstva v Gospodovi hiši. Beri, da bodo slišali tudi vsi Judovci, ki so prišli iz svojih mest.« V Dalmatinovem (1584) prevodu se odlomek glasi: »Satu pojdi ti noter, inu beri te Buqve, v'katere si ti Gospodine bessede is moih ust sapissal, pred tem folkom v Gospodni Hishi, ob Postnim dnevi, inu je imash tudi brati pred ushessi vsiga Iuda, kateri is svoih Mest lessem noter perhajajo«. Prizor je v slovenski Bibliji iz leta 1584 tudi upodobljen (Slika 1) (Jeremija 36). V 1. pismu Timoteju pa beremo: »Nihče naj te ne prezira zaradi tvoje mladosti. Bodi pa vernim zgled v besedi, vedênju, ljubezni, veri in čistosti. Dokler ne pridem, skrbi za branje.«

Številni dokazi o pisanju in branju na našem ozemlju so iz časa, ko je bilo leto v antiki del velike rimske države. Poleg epigrafskih spomenikov nas na to opozarjajo tudi upodobitve. Na eni od grobnic iz Šempetra v Savinjski dolini, ki jo je v začetku 2. stoletja postavil sebi in svoji petdesetletni ženi Juliji Ingenui Gaj Vindonij Sukkess, je upodobljen pisar. V iztegnjeni levici drži tablico, na katero piše s tankim črtalom, ob desni nogi ima na tleh visok valj za spise. Podoben prizor je tudi na poškodovani reliefni plošči, ki je bila kot spolija vzdana v zgodnjekrščansko cerkev na Ajdovskem gradu nad Vranjem pri Sevnici. Pisar drži v levici zvitek, z desnico kaže nanj, ob nogah pa ima ovalen predmet, ki najbrž predstavlja tulec za akte (Klemenc, Kolšek in Petru, 1972, str. 49; Petru in Ulbert, 1975, str. 154, tab. 32 f.). Pisana beseda na zvitkih ali tablicah je bila torej v antiki prisotna tudi pri nas, žal pa o obstoju bibliotek in ali celo o branju nimamo materialnih dokazov oziroma pisnih virov. Zanje bi lahko posredno govorila le pismenost romaniziranega prebivalstva, na osnovi katere bi smeli predpostavljati, da so obstajale biblioteke in da so brali. Šempetrski nagrobnik dečka Statutija Sekunda iz 3. stoletja, ki je umrl komaj štirileten, starša pa sta ga dala upodobiti s tablico in črtalom (Klemenc, Kolšek in Petru, 1972), je eden izmed posrednih dokazov.

V srednjeveškem obdobju bi sicer lahko našli oporo za preučevanje branja v cerkvenih in posvetnih bibliotekah, a imeti knjigo še ne pomeni, da si jo tudi prebral, nikakor pa ne vemo, kdo jo je bral in kako jo je bral. In nadalje, če

Slika 1: Ilustracija k odlomku Jer. 36 iz slovenskega prevoda Biblije (1584) (vir: Dalmatin, Jurij (1584). *Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta*, <http://www.dlib.si>)

želimo govortu o branju na Slovenskem, se ne moremo omejiti le na ozek sloj imetnikov bibliotek. Tako bomo pritegnili v obravnavo predvsem literaturo, namenjeno najširšemu sloju prebivalstva, in sicer tiskane knjige in ne roko-

pisnega gradiva. Želela sem predvsem zbrati in predstaviti podatke o branju in navodilih zanj, ki so zapisani v starejši slovenski literaturi. S tem ne posegam v zgodovino knjižnic, kajti dvorane gradov so lahko krasile lepo enotno zvezane knjige, ki pa jih morda nekdanji lastniki niso niti odprli. Knjigovezi so s svojim delom zabrisali sledi, namreč obrezali so knjige in obdelali tudi robove, tako je danes malo evidenc o knjigah, ki so jih lastniki le kupili, a nikoli brali. Pa vendar se najdejo tudi taki primeri, a kot ironija prej v kakšnih bibliotekah, ki so jih lastniki zbirali po preudarkih - morda jih je prehitel čas in jih zato niso vzeli v roke -, kot pa v dragoceno opremljenih grajskih knjižnicah. Takšen primer je iz knjižnice Anastazija Grüna. Imel je kar tri priročnike za arabščino vendar jih ni nikoli uporabljal, saj so še danes listi nerazrezani (Dular, 2009a, str. 20).

Nekatere bogate knjižnice pa so bile vir za kasnejša avtorska dela, torej so jih lastniki in njihovi sodelavci brali in prebirali. Naj navedem le nekaj primerov. Janez Vajkard Valvasor je ideje za svoja dela črpal v svoji bogati biblioteki in zbirki grafičnih listov - Iconotheci, ki ju je imel na Bogenšperku (Dular, 2002b). Dobro poznamo fond knjižnice knezoškofa Karla Janeza Herbersteina iz konca 18. stoletja. Po njegovem prihodu v Ljubljano smo dobili drugi prevod Svetega pisma v slovenščino. Prevajalec Jurij Japelj v uvodu navaja, katere nemške izdaje so mu bile v oporo in da si ni preveč pomagal z Dalmatinovo protestantsko inačico. Prav vsa citirana dela so bila v škofovi knjižnici (Dular, 2009b, str. 271). Tako lahko sklepamo, da jih je Jurij Japelj bral in uporabljal, za lastnika biblioteke pa tega ne vemo. Podoben primer poznamo iz 16. stoletja, ko je bil v Ljubljani rektor protestantske stanovske šole filolog Nikodem Frischlin. Odločil se je namreč, da svoje bogate biblioteke ne bo pripeljal iz Tübingena na Kranjsko, saj je v Khislovi knjižnici na Fužinskem gradu našel vsa dela, ki jih je potreboval za sestavljanje šolskih učbenikov (Radics, 1862a, str. str. 10).

2 Navodila za branje

Če je branje v naši zavesti predvsem tista aktivnost, ki nam omogoče, da se umaknemo v svet knjige in tudi tihega premišljevanja, je bilo v preteklosti vse kaj drugega. V prvih stoletjih po izumu tiska, ko so postale knjige dostopne širši populaciji, vendar kljub vsemu še vedno luksuzno blago, so brali predvsem na glas. Vzroke za to lahko iščemo tudi v majhnem deležu prebivalstva, ki je bil pismen. Kakšna je bila pismenost v 16. stoletju pri nas, žal ne vemo. Pač pa so znani podatki za Tirolsko, kjer je bilo na začetku stoletja pismenih od 3 do 4 % prebivalstva, ob koncu pa dvakrat več. Ugotovili so, da knjig niso uporabljali le njihovi lastniki, ampak so pogosto krožile, brali pa so jih tudi na glas v okviru družine ali na javnem mestu (Flood, 1990). Čeprav se zavedamo, da je bil razvoj v posameznih avstrijskih deželah v 16. stoletju različen in neposredno vzporejanje ni mogoče, pa morda nekatere ugotovitve o pismenosti in

razširjenosti knjig na Tirolskem lahko držijo tudi za Kranjsko. Ne gre namreč prezreti, da so tirolski prostor obvladovali knjigotržci iz Augsburga, ki so imeli dobre stike tudi z našimi kraji. V sledečih stoletjih se je odstotek pisemenih sicer počasi povečeval, a še v zgodnjem 18. stoletju naj bi bili približno dve tretjini prebivalstva na področju Avstrije nepismeni (Bachleitner, Eybl in Fischer, 2000, str. 147).

Skušali bomo »preveriti« splošno veljavno mnenje, da je bilo najprej v navadi glasno branje in nato šele od konca 18. stoletja naprej tudi tiho branje. Sicer pa velja morda opozoriti na dejstvo, da lahko vidimo v glasnem branju oz. »poslušanju knjig« tudi nadaljevanje tradicije ljudskega pripovedništva, ki je od nekdaj spremljalo kmečka opravila, predvsem ličkanje koruze in prejo v dolgih zimskih večerih, torej manualna dela, kjer se je navadno zbralo več ljudi. Ob poslušanju jim je čas hitreje mineval, in manj so občutili monotonost opravil. Iz novejšega časa navaja Alberto Manguel podatke o bralcih - lektorjih v tovarnah v drugi polovici 19. stoletja. Kubanci so na primer ob poslušanju zgodovinskih del, romanov in pesniških zbirk hitreje zvijali priljubljene cigare, najpomembnejši izvozni artikel (Manguel, 2007, str. 134).

Če se torej osredotočimo na starejšo slovensko literaturo, lahko v knjigah najdemo kar nekaj navodil za branje. Trubar se je zavzemal za širjenje pismenosti v *Cerkovni ordningi* (Tübingen 1564), saj pravi, naj se uče brati mladi hlapci, deklice, kmetiški in mestni otroci, in sicer v šolah, ki naj bodo ob vsaki fari. Tudi iz podnaslovov prvih slovenskih tiskanih knjig, lahko razberemo njegov namen, da naj bi se vsi Slovenci naučili brati in pisati - *Abececlarium vnd der klein Catechismus in der Windischen Sprach* = Ane Buquice, is tih se ty mladi inu preprosti Slouenci mogo lahku vkratkim zhasu brati nauuzhiti. Vtih so tudi ty vegshy stuki te kerszhanske vere im ane molytue, te so prepisane od aniga Peryatila vseh Slouenzou (1550) in *Abececlarium: ene buquice, is katerih se ti mladi inu preprosti Slouenci, mogo lahku tar hitru brati inu pissati nauzhiti* (1555) in podobno *Abececlarium oli tablica iz katere se vsaki more lahku inu v kratkim brati inu pissati navučiti* (1566).

Konkretno podatke o branju knjig na Slovenskem imamo še v drugih tekstih naših protestantov. Čeprav je bilo vodilo nove vere, da naj vsakdo bere svete knjige sam, pa so bile te vendar dostopne le premožnejšim. Tako razumemo Trubarjevo svarilo knjigotržcem, da slovenske knjige predrago prodajajo, zato jih ubogi ne morejo kupovati. Enako je zahteval od knjigovezov, češ naj si vzamejo le spodoben zaslužek, sicer jih bo Bog kaznoval za njihovo početje. V Posvetilu knjige *Svetiga Pavla Lystuvi* (Tübingen 1567) pa imamo že tudi podatke o načinu branja. Trubar se obrača na kranjske plemkinje in jih hvali:

Visokorodne in blagorodne, plemenite, krepstne in bogaboječe žene, vdove in dekleta, iz posebnega nagiba in milosti svetega duha kažejo veliko vnemo za božjo besedo, ljubezen in nagnenje do nje. To sem zaznal in spoznal prvič po tem, da

imate po vseh svojih gradovih, dvorih in hišah svetopisemske in druge nabožne knjige v nemškem in slovenskem jeziku ter jih ne puščate, kakor delajo nekateri, da se neprebrane praše po klopih, temveč ste iz njih beroč in pojoč, pripravile svoje ljube otroke, družino in mnoge podložnike k stari zveličavni veri in k pravemu razumevanju vsega katekizma; tudi so se nekatere izmed vas, rojene na Avstrijskem, zgornjem Štajerskem in Tirolskem, iz njih naučile slovenščine in le-to navadile brati tudi druge.¹

Pomen branja, predvsem v okviru družine je v predgovoru k *Jezusu Sirahu* poudaril tudi Jurij Dalmatin: »Aku so one pak lih mashine, inu shleht viditi, taku imamo vsai veiditi, de so sa volo tih leipih nauukou, kateri so tukai vkratke, inu tudi tim preiprostim sastopne pripuuisti inu besseide ssapopadene, vseim katerie ie bero, ali poslushaio vissoku nuzne tak potreibne.« In dalje v uvodu naroča, kako brati: »Satu imamo vshe Slouenzi sred vseimi drugimi Bogaboiezhimi kerszheniki lete Buquize tudi vzhasi dershati inu, vsaki vsuoiym stanu si ie knuzi perprauiti inu suseb hishni Ozheti inu Matere, nikar le sami sase, temuzh tudi sa suoie otroke inu drushino, ob prasniki, inu kadar kuli zhas imaio, s flissom brati, inu se tudi po tih potrebnih nauukih dershati, inu Bogu kzhasi, ter suoimu blishnimu k dobrimu en Bogaboiezh ter poshten leben pelati«.

17. stoletje je sicer predstavljajo zastoj v produkciji slovenskih knjig, a vendar imamo tudi v tem času nekaj podatkov o branju. Leta 1615 je v Augsburgu izšel *Catechismus: skusi malane figure naprej postavljen*. Delo Petra Kanizija je prevedel Janez Čandek. Na več mestih beremo o pomenu slik za tiste, ki ne znajo brati:

Karv tu Pismu tem, kateri tuistu brati snajo, tu tem, kateri tiga nesnajo ty Malani Pildi, kadar jih vidio, sturee: v'teh namrizh tudi tiga Pisma nevuzheni vidio, zhessar se dershati imajo: v'leteh bero, kateri Pismu nesnajo. Letimu, inu drugim Svetim od Boga resvetlenim Ozhakom, katere je Christus svoji Cerkui Vuzhenike odlozhil, nej bilu nevejdezhe, de se ty skusi takove S. malane Pilde, kateri brati nesnajo, dobru inu lahku moreo v Karszhanski Veri inu v'tih te Vere Rezheh podvuzhiti, tuliku namrizh, kuliku je en vsaki Karszhenik snati dolshan inu savesan, ako on sicer hozhe timu vshe sturjenimu Boshjimu Obsojejnu vjiti.

0 načinu branja pa nam največ pove podoba ob ilustraciji desetih božjih zapovedi: »Ta tretja Sapuvid: Ti imash Prasnik posvezhovati.« Za ilustracijo je slika delavnice (Slika 2) - orodje visi na steni, spredaj sede člani družine mož, žena in otrok. Gospodar bere, žena zavzeto posluša, otrok malo manj - torej ni idealizirana situacija, a vendar je branje tisto delo, ki zapolnjuje dneve počitka - praznika!

Nadalje lahko iz konca 17. stoletja citiramo obsežno delo - zbirko pridig Janeza Svetokriškega. V samih pridigah se seveda ne dotika načina branja in ne daje

1 Navedbe iz *Trubarjevih del*, povzete po *Slovenski protestantski pisci*, 2. dop. izd. (Ljubljana 1966).

i

tddcf'e't Bosh jih Séf*vi4i,

jř

Ta trétja Sapuyid.

i l l .

Ti imaŭt Prunik pofrezbovati.

C i

Trn

Slika 2: Ti imash Prasnik posvezhovati (vir: po faksimilu Canisius, Petrus (1615). *Catechismus: skusi malane figure naprej postavljen*. Celje: Mohorjeva družba, 1991. Str. 35)

takih nasvetov, kajti kako naj bi ljudje - Slovenci, v tem času našli literaturo v svojem, njim razumljivem jeziku. Pač pa v uvodu zapiše, kako so ga nagovarjali, da naj objavi svoje pridige in kje vidi potrebo oziroma prednost: »Inu gvishnu bi veliku nuzalu, inu pomoglu, kadar bi vezh pridig v' slovenskim jesiku drukanih bilu, slasti taistim Mashnikom, kateri nijmaio zhassa dolgu shtuderat, ali pak imaio malu buqvi, de bi si mogli pomagat, sakaj sledne buqve nej so pernaredne sa nash folk«. Iz citata je jasno, da so knjige Svetokriškega namenjene ozkemu krogu ljudi za branje na glas in širokemu krogu poslušalstva.

V sredini 17. stoletja je Čeh Jan Komensky objavil prvo otroško ilustrirano enciklopedijo *Orbis sensualium pictus. Hoc est: Omnium fundamentalium in mundo rerum, & in vitâ actionum, pictura & nomenclatura* = *Die sichtbare Welt. Das ist: Aller vornehmsten Welt-Dinge, und Lebens-Verrichtungen, Vorbildung und Benamung* (1658). V uvodu - dialogu med učiteljem in učencem, beremo, da bo otroku razjasnil s pomočjo knjižice ves materialni in duhovni svet, ki ga obdaja. Gesla so dvojezična, v prvi izdaji latinska in nemška. Zelo hitro je bilo delo prevedeno v številne druge jezike, namreč latinščini so bili dodani na primer angleščina, francoščina in celo arabščina. Zanimivo je, da se je prevajanja lotil tudi kapucin Janez Adam Geiger, bolj znan kot Hipolit Novomeški. Delo je žal ostalo v rokopisu, je pa izvirnima jezikoma - latinščini in nemščini, dodal še slovenščino. Tako smo dobili trojezično enciklopedijo. Žal je v njej malo o branju, več pa o knjigah, knjigarnah, knjigovezih. Tudi v geslu o šoli bi pričakovali kaj o učenju branja, pa dobimo le nekaj o uporabi šibe za kaznovanje porednih učencev. Pač pa ilustracija kaže, kako berejo.²

V sredini 18. stoletja je Mihael Paglovec v predgovoru h knjigi *Thomasa Kempensaria bukve v' katerih je sapopadenu to podvuzhenie, koku en sledni, bodi kakershniga stanu ozhe, ima, inu samore po Christusovim navuku, inu shiuleniu svoje shiulenie pelati, vishat, inu rounati, sa Christusam v' pravi brumnosti hoditi / v' to Cransko okuli Lublane navadno spraho skerbnu, inu suestu prestatulene skusi dua mashnika petrinarja, inu faimashtra is gorenske Crainske strani k' duhounimu nuzu tim Slouenzam v' druk dane* (1745) o branju zapisal: »Vsaki dan k timu branju si en guishen zait odloshi, inu stanovitnu taisti zait dershi. Aku te bode enu potrebnu delu, ali opravilu sadershalu, inu od tiga brania odvernili, ahte se, inu skerbi v eni drugi uri leto spolniti. - Beri pozhassu, inu nikar prehitru, raish mein, koker veliku, v zhassu, enu malu prejeniei, ali prenehei, ter v serzi to, kar si bral, spremisli, dai Boshymu noterdajaniu prostar, preudari sam per sebi, koku enu, inu drugu bi v daniu mogel spolniti.« Verjetno so bila ta navodila bolj namenjena izobraženim in ne preprostim ljudem, tu je že poudarjeno individualno tiho branje. Pa vendar lahko iz citata iz knjige razberemo, da naj bi v nji našli duhovno hrano tudi preprosti ljudje, tudi tisti, ki so jim bile knjige dostopne le kot poslušalcem: »De bi tedei tudi ti lubi Slovenzi, inu Crainzi tiga velikiga nuza inu fruhta, kateri se skus branie, ali poslushanie teh Bukviz se sadoby.«

Vprašanje je, ali lahko razumemo tudi spremembo v naslovu nove izdaje priljubljenega priročnika *Branja, inu evangeliumi: na nedele, inu prasneke zhes zelu lejtui, is Latinskiga na Kraynski jesik svestu, inu skerbnu prestatulene*, ki je izšel leta 1777 (prejšnje izdaje imajo naslov *Evangelija inu listuvi*), kot namig na individualno branje. Za učenje branja so izdali v zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja več priročnikov - *Nov popravljeni plateltafali Bukve teh zherk, inu besedi, sa usse kateri sé ozhjo Krajnsku brâti is fundamenta vuzhiti* (1784 in 1794).

2 NUK, rokopis MS 182, dostopno tudi na dLib.si <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UZIRC8O2>.

Omeniti pa moramo še dve Pohlinovi deli in sicer *Buqve sa brati, inu moliti Slaven-skem shovnirjam na Shtajerskemu, Koroshkemu, inu Kraynskemu ommislene* (1799). V uvodu jih nagovarja: »Al na marsh pride vonder vezhdejl en spozhytne dan. Ti snash v' letih urah tega spozhytka besedo tega shivlenja brati, inu enmalu zhes tu branu pomisleti.« (Pohlin, 1799, str. 11) In nadalje »'Od delovnostej - Kedur nedela, nima sesti, pishe S. Apostel ... beri kake dobre buqve; mesh-traj se v' pisanju, rajtengi, risanju ali v' enem rokodelstvu.« (Pohlin, 1799, str. 38) V Pohlinovi priredbi priljubljenega nemškega dela, Rudolpha Zachariasasa Beckerje *Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute oder lehrreiche Freuden- und Trauergeschichte des Dorfs Mildheim: für Junge und Alte beschrieben*, slovenska izdaja ima naslov *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm: sa mlade, inu stare ludy beremo, da je graščak določil* »25 rajnsh (gulden - goldinar) se ima med 5. fantizhov, katiri v sholo hodejo, resdejli, katiri narbel brati, pisati, rajtati, inu s teh bukuv kmetam sa potrebo, inu pomozh, katire jest sa sholo nasaj pustim, odgovor dajati snali bodo. 25 rajnsh (gulden - goldinar) med 5 punzhek, katire tu, inu kar se she szer v'njih sholi uzhyi, narbel snale bodo.« Torej zopet dokaz o spodbujanju k branju. Pravi slavospev knjigam pa predstavlja 14. poglavje oz. *Shtirnajsta Postava: Kaku so Mildhajmzhani te buqve sa potrebo, inu pomozh brali, inu po njih uku se sadershali* (Becker, 1789, str. 57, 387). Vendar tudi tu že najdemo nekoliko skepse, vsega po bukvah se ne sme prenašati v življenje, saj velja tudi načelo več glav, več ve! V Mildhajmu pa se je dogajalo tudi to, da so gospodarji ob nedeljah po maši brali pa se je birt razburjal, ker je imel prazno gostilno. Torej zopet citat, ki sporoča, da so knjige že nekdanj zapolnjevale ure oziroma dneve počitka.

Naj končamo skromni seznam del iz 18. stoletja, ki so spodbujala Slovence k branju z Valentinom Vodnikom. V *Veliki pratiki* za leto 1796 najdemo uganko, ki namiguje na branje - *Bres vustgovorim. Nesastopnim molzhim - Bukve* (Vodnik, 1795). V *Kuharskih Bukvah* pove še več. V predgovoru se obrača na bralke. Čepprav je to priročnik, predlaga, da ga uvodoma kar v celoti preberejo: »Kuharze naj berejo te ze le bukve sapored, de eno sploh sastopnost dobojo. Pamet jeh bo uzhlila k'sledni jedi vezh al manj perprave vseti, kakor imajo sa vezh al main ludi kuhati. Semterkje se snajo ene stvari premeniti, opustiti, druge perdjatri: skuhsna je velik uzheni.« (Vodnik, 1799)

V prvih desetletjih 19. stoletja so seveda ponatiskovali priročnike za učenje branja *Nov popravljeni plateltaf ali Bukve zherk, inu besedi sa vse kateri sè ozhyo Kransko brâti is sazhtka vuzhiti* (1802), z nekoliko spremenjenimi naslovi je izšel vsaj še leta 1808, 1814 in 1815. V tem obdobju je Janez Nepomuk Primic v Gradcu objavil *Abezede sa Šlovénze: katéri se hozhejo Šlovénsko brati nauzhiti* (1812) in zbirko besedil *Némshko-slovénske branja: v'katérih se snajdejo rasneppravlice, basnje ali fabule v' svésanim ino prostim govoru, pogovori, pripovisti véstniga sadershanja, pésmi, vganke, kratek obras historije starih Slovanov, prigovori, mnogitére koristne vade v'govorjenu, ino sgodbe světe na kratkim* (1813). Sicer v njej ni na-

vodil za branje, pač pa napotki, o sestavljanju pisem, kar je seveda povezano s porastom pismenosti. Branje postane nekaj vsakdanjega, na kar kažejo tiski kot Kolmanov žegen - *Duhouna branua: prad duhounah - inu shuotnah nauarno-stah sakobart per sabe nossiti: u' katirei so mozhni shegni inu shebranje, katiri so od sama Boga osnanuani, od te Zirkle, inu s. s. ozhetou storjeni, inu od papasha Urbana VIII. unkadani, skus s. Kolmana poterdnjeni bli: k' troshtenji usah teh, kiri na vodi, inu semli raishajo* (1810), ki ga je potrebno nositi pri sebi, da se ti kaj ne zgodi.

Poseben položaj nastane v času Ilirskih provinc. Ne bomo naštevati vseh učbenikov, ki so jih natisnili v tem štiriletnem obdobju, a vendar bi rada opozorila na delo Nicolasa-Augusta Tournala *Recueil de regles de droit et de preceptes de morale: a l'usage de la jeunesse des Provinces Illyriennes* (1812). V njem je zbral tudi nekaj misli o branju. Po antičnem filozofu Seneki povzema, kako potrebno je branje, pa vendar ni kvantiteta tista, ki mora biti vodilo. Izbirati je potrebno dobre in kvalitetne knjige. Quintilien je poudarjal, da se mladina ob branju nauči izražati svoje misli, torej morajo brati le najboljše avtorje. Misel dopolnjuje z Montesquieujevo pripombo o koristnosti branja za mlade in stare ljudi (Tournal, 1812, str. 150-151). Morda lahko na podlagi tega sklepamo, da branje v naši deželi tedaj vendarle ni bilo nekaj običajnega.

Situacija se je začela spreminjati tudi zaradi novo ustanovljenih izposojevalnic knjig, ki so delovale ob knjigarnah že v zadnjem desetletju 18. stoletja, nastala so prva bralna društva, čitalnice in knjižnice, čeprav so bile nekatere namenjene le omejeni skupini bralcev. Ne nazadnje o priljubljenosti branja kažejo tudi številne druge ali celo tretje izdaje določenega naslova. Adam Friderik Reichard je kar trikrat ponatisnil *Evangelija inu Branje* (1741, 1754 in 1758) po dvakrat pa delo *Suesti tovarsh* (1742 in 1745) in molitvenik Jakoba Škerla *Pomuzh shivim, umirejozim inu mertoim* (1733 in 1740). Od 18. stoletja naprej smo torej večinoma naštevati dela, ki so bila namenjena individualnemu branju. Vendar glasno branje ni zamrlo, posebej ne v okviru družin. Še več, Peter Pavel pl. Radics v delu *Die Frauen in der Sage und Geschichte* (1862) priporoča damam, naj berejo in otrokom prebirajo tudi Koseskega in Prešerna (Radics, 1862b, str. 35).

Naj zaključimo ta kratek pregled s priporočilom Andreja Pajka, kako se naučiti branja, ne nazadnje pa omenja tudi koristi, ki jih to prinaša. Seveda se njegovo besedilo ne nanaša le na domačo govorico, ampak posreduje izkušnje, kako se naučiti tuje jezike. Nabiral jih je širom po Evropi, kamor ga je zanesla vihra Napoleonovega časa.

Pol hitreje se boš govoriti naučil, če bodeš samo brati učil se; če se pa use naenkrat, bratjen pisat, uči, je pretežko, ni Česa, se mu utraga, lušt zgubijen caita ni se tulko učiti. Derži, kar ti jest sveitvam. Na to vižo sim se jest zdei, kir sim 74 leit star, u 1/2 leita brati naučil, sei veiš, de tvoi Spomin je 100 [krat] friškeji koker moi. Sturi, koker sim jest, uzemi male Bukuce Trichter, uči se ta perca dva platelna nar

mein usaki teiden 1/4 ure; potem, k naprei prideš, use repetirai jen, kulkerkrat boš naprei šou, repetirai. Za perviga ti bode doug [čas] jen prazno delo naprei peršlo, pa se ti bode na enkrat bol resvetilo, kader bodeš bral. Počasi beri, de bodeš loži na regelce zmislou, jen kir bode kei težkiga, pa preskoči pa še endrugi krat beri. Jest sim ta težko, koker deklinatione jen Conjugatione, preskočiu, sim se pa pozneje učil. Skuz Braine se govoriti nauči. Brez znati pisati se daleč pride, de le govoriti zna; pisaine je potim hmal u glavi. Premisli, de en tak, katir te Šprahe nezna, je le na pol Člouk; kadar u imenitna Drušna pride, more le moučati, če je Advokat ali še več. more samu ušesa pasti. Sveit je spremenliu! Kolko nih je 9. ali 10. leita u naši dežali modrih zavol Šprahe brez Šlužbe bilo. De je pa le kakšnih 1000 besedi znal, je že Šlužbo dobiu. (Pajk, 1948, str. 294-295)

3 Negativen odnos do branja

Tiskovine so sicer v teh stoletjih preden so prišle med bralce skrbno pregledale posvetne in cerkvene oblasti. Kljub vsemu pa so se zavedali, da je to način širjenja idej, ki so lahko tudi v nasprotju z npravstvenimi zakoni. Tako je Matija Kastelec že konec 17. stoletja opozarjal na »nepotrebnost branja«, saj kaj nam koristi veliko število knjig, ki jih ne moremo prebrati, pa tudi teme nekaterih so popolnoma neuporabne. V *Nebeškem cilju* (1684) je zapisal:

Nikdar Bukou nei konza. Polne hishe nakladajo vsih shlahtBukou, vezh k videshu, kakor k nuzu. Ti bi ne mogel samih pervih platelzou isbrati, de bi si dosti leit shivil. V mei letemi dosti yh je shkodlivih, inu strupa polnih: dosti katere neso brania vredne; dosti nevnuzhnih inu neovuzhenih; katere aku daile beresh, manie snash... in dalje: O nevnuzne misli teh ludy! V Buquah nuzh inu dan tezhimo, vissokiga snania yszhemo, kakor de bi jmeli vekoma shiveti; per tem na tu vezhnu shivenie posabimo, kateru se sadoby, nikar s dosti Buqui, ali s vissokim snaniem: ampak s zhednostm inu lepim Bogabojezhim shiveniem. Kaj nuza brati inu popisovati teh velikih krailu inu dosti folkou voiskovanie? (Kastelec, 1684, str. 161-163)

Negativen odnos do branja se je v nadaljnjih stoletjih še stopnjeval. Predvsem je bila očrnjena literatura, namenjena ženskam. Tako imenovano (nem.) Frauenzimmerliteratur, vanjo sodijo predvsem zgodovinski in potopisni romani in deloma poezija. Pri nas jo je prodajala založniško tiskarska hiša Mayr že v 17. stoletju, pravi razcvet pa je, sodeč po ohranjenih knjigotrških katalogih, doživela v 18. stoletju (Dular, 2002a, str. 120). Pa vendar še ob koncu 19. stoletja lahko v Alešovčevih *Ljubljanskih slikah* (1879, str. 172) beremo o negativnih vplivih branja in tudi širše izobrazbe na nežnejši spol. Predvsem naj bi ženske s pomočjo romanov pridobile negativno sliko o življenju in svojem poslanstvu. Velika gospa je opisana kot tista, ki »zna nekoliko francoski ali laški, morda celo

nekoliko zgodovine in zemljepisja, kolikor se more tega naučiti iz romanov, ker šolski pouk je kmalo pozabljen, - na glasoviru, citrah ali na goslih, navadno brez sluha in pravega okusa ter razuma«. Prav tako je vprašljivo početje blagorodne gospe in njene družine: »Trgovca N. je toliko premožen, da njegov sin lahko izbira med gospicami mesta. Izbere si gospico, ki nima nič dote, a slovi po mestu zavoljo lepote in dobre odgoje. Seveda je ženin po volji - ne toliko gospici, ki je brala veliko romanov in si želi za moža kacega viteza, profesorja ali lajtnanta, ne pa 'kramarja' - pač pa materi.« (str. 187) Gospodična naj bi po eni strani le prelagala molitvenenik v rokah, a brala zgodovinske romane:

Molitvena knjga ji je namreč ravno tako »toilettna« priteklna, kakor parazol ali pihalnik, - nekaj mora biti v roki (str. 212) ... Morda je bila pri tem še bogata, toraj vsekako opravičena, izbirati si ženina. Prišlo jih je veliko, morda celo preveč; a nobeden ni bil tak, kakor oni »Kruno«, »Robert«, »Siegfried« itd., ktere si je po branji nemških Romanov naslikala v svoji domišljiji. Brala je veliko, brala je o nemških vitezi, ki so za svojo izvoljeno pol sveta obletali, dvema tretjinama se zamerili in zadnjo tretjino v dvoboji pobili. (str. 219)

Čeprav je v Aleševčevem času znala brati že skoraj vsaka mlada ženska, se mu zdi tudi to negativno, saj berejo tudi časnike, ne le knjig, namenjenih preprostim ljudem: »Ako zna brati - in to zna zdaj že skoro vsaka količkaj boljše vrste in službe - bere tudi slovenske časnike in knjige, vzlasti za priprosto ljudstvo pisane, in razpravlja važnejše dogodbe na političnem polju na trgu ravno tako obširno in nadrobno, kakor družbinske.« (str. 247) Najslabše pa ocenjuje tiste, ki so se mešale v politiko: (mož misli.) »- in bolje bi se mu zdelo, če bi mesto s političnimi pogovori in z branjem političnih časnikov pečala se z otroki, z gospodinjstvom, šivanjko in kuhavnico.« (str. 256) Prizanesljiv ni niti do guvernant, ki jim pripisuje negativni odnos do slovenskega okolja: »Prvič je 'Izobražena Nemka', za to je dosti, da je brala nekoliko nemških romanov in klasikarjev; drugič je napihnjena, ker misli, da pride med čisto divji narod, čigar otroke mora kultivirati.« (str. 258)

4 O jeziku

Kdo so bili ti, ki so brali - slovensko? Jih lahko imenujemo Slovence, kot je to storil že Trubar v prvi tiskani knjigi in številni za njim, ali pa naj bi se kljub temu izogibali tega termina vse do sredine 19. stoletja, kakor danes nekateri zgodovinarji in humanisti (Štih, 2011; Makarovič, 2008). Že iz samih podnaslovov in uvodnih strani publikacij v slovenščini je namreč od 16. stoletja naprej moč razumeti, da tu ni bil prisoten le pojem deželne, ampak slovenske pripadnosti v različnih deželah. Našteli jih bomo le nekaj, a vendar upam

dovolj, da utemeljimo zgornjo tezo. Sebastian Krelj v Otročji Bibliji govori o *slovneshkih deshelah* in vzporeja naše poimenovanje Bog *kokerNemci Gott*. Hieronim Megiser v štirijezičnem slovarju (*Dictionarium quatuor linguarum: videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae* (quae vulgo *Sclavonica appellatur*, 1592) pojasnjuje, da je ilirščina slovenščina. Pojasnilo lahko vzporejamo z Megiserjevo pripombo *Italicae, sive Hetruscae*. V strokovni literaturi ne najdemo dvoma, da je eden izmed jezikov italijanščina, torej lahko zapišemo enako tudi za slovenščino, čeprav v novejšem času želijo nekateri znanstveniki to zanikati.

Ali je sporno poimenovanje jezika, če lahko navedemo iz 17. stoletja dva tako različna vira. V italijansko-slovenskem slovarju, ki ga je leta 1607 objavil Gregorio Alasia da Sommaripa, je jasno zapisano *schiauone - slouen*. Enak termin je uporabila baronica Ester Maksimilijana Coraduzzi v pismu hčeri, ko piše, da bodo našli koga, ki bo *znau slovensko (slouensga) brat* (Marenzi, 1980, str. 34).³ Termin slovenski jezik uporablja v priredbi dela *Evangelia inu lystuvi: na vse neděle, inu jmenite prasnike, cělga lějta* (1612) Janez Čandek - *is Bukovskiga na Slovénski jesik svestu prelosheni*. V uvodu h Katekizmu pa je zapisal: »lih kakor poprej sa Nemze, taku tudi dsedaj sa Krajnzze inu vseshlaht Slovenze.« (Canisius, 1991, str. 2)

Svetokriški (1691) v uvodu jadikuje, da je težko slovensko pisati, v različnih deželah različno tolmačijo različno, oz. izgovarjajo drugače, nekatere besede se bodo prijele, druge ne, a vendar ves čas poudarja »kakor so slovenzi pisali«.

V 18. stoletju sicer v naslovih večkrat zasledimo kranjski jezik. Ker je bila nova izdaja dela *Branja, inu evangeliumi: na nedele, inu prasneke zhes zelu leytu, is Latinskiga na Kraynski jesik svestu, inu skerbnu prestavlene, popravlene, inu pogmirane* (1777) namenjena za uporabo v Kranjski deželi, je to popolnoma razumljivo. Enaka oznaka za jezik se uporablja na primer tudi pri jezikovnem učbeniku *Nov popravljeni plateltafali Bukve teh zherk, inu besedi, sa usse katçri sé ozhjo Krajnsku brâti is fundamenta vuzhiti* (izšli sta vsaj dve izdaji 1784 in 1794). V kranjski jezik je bil leta 1775 preveden priročnik za babištvo (Steidle, 1788) in Pohlinov prevod Schoenbergovega dela *Oppravk tega zhloveka / katirega je is Nemshkega na Kraynsku prestavel Novus Lublanske teh dçlovneh Modrine tovarsh* (1781).

Vendar tudi jezikovna oznaka slovenski jezik ni redka. Tako jo najdemo že v publikacijah prve polovice 18. stoletja. Na primer ob prevodu Bellarminovega dela *Kratki sapopadek christianskiga navuka - is Latinskiga, nu Lashkiga, na Slovinski, ali Krainski iesik svestu prestavljen* (1728) ali ob izdajah knjige Hipolita Novomeškega *Evangelia inu lystuvi: na v'se nedele inu imenitne prâsnike, cělga lěita, ki je namenjena usem catholishkim slovenskim cerkvam, stuprau v' Krainski deshéli, k' dobrimu is Latinskiga na Slovénski jesik svestu preloshéni* (1715 in 1730). V slovenski jezik so bile predstavljeni še nekateri učbeniki oz. priročniki - na

3 Predlagana drugačna transkripcija po fotografski prilogi MIM št. 3

primer Kershanski navuk sa te maihne (1777); *Ta velki catekismus s'prashanjami, inu odgovormi* (1779); *Ta veliki catechismus šprašhanjam, inu š odgovoram sa zessarške kralove deshele inu šolle* (1783); *Pridege na nedele zhes zelu lejt*u (1785) Janeza Nepomuka Tschupicka in *Zerkovene pesmi, litanie inu molitve per boshji slushbi* (1788). Marko Pohlin je na Dunaju objavil *Buqe sa brati, inu moliti Slavenskem shovnirjam na Shtajerskemu, Koroshkemu, inu Kraynskemu ommislene* (1799). Knjiga Tomaža Kempčana pa je bila že leta 1745 duhovna hrana za Slovence - »k' duhounimu nuzu tim Slouenzam v' druk dane.« V njej nadalje beremo »De bi tedej tudi ti lubi Slovenzi, inu Kraynzi tega velikega nuza, katire se skusi branje, ali poslushanje teh bukviz sadobi.«

Ob sestavljanju *Kuharskih bukev* se je s problemi poimenovanj srečal tudi Vodnik (1799). V uvodu je zapisal nekaj misli o slovenskem jeziku in njegovih pokrajinskih posebnostih, se pa seveda obrača na Slovence in to poimenovanje uporablja:

Jes sim gledal na narbol snane med slovenzi najdene besede, de bi vsim sastopen biti mogel. Kaderkoli ene kranjske bukve na dan prideo, ima sledni kaj zhes jesik godernati; enimu je prevezh po hravatski, drugimu prevezh po nemski, inu tako naprej; jes pravim: mi moremo kranjske slovenske besede poiskati semtertje po desheli rastresene, inu na to visho skup nabrati zhisto slovenshino. Skushna me uzhi, de ni lahko stvari najdi, katira bi se v'enim al saj drugim koti prav po slovenski ne imenvala; zhe je pa kaj novizh snajdenih inu starim slovenzam nesnaneh rezhi, se snajo te po unajnih jesikih imenovati, ako bi jo mi nemogli is ene slovenske korenine karstiti. Moje besede v' teh buhvah so skoro vse kranjskiga slovenskiga roda s' tim samim raslozhkam, de se povsot v'nashi desheli negovore. Al ima pa savolo tiga meni kdo kaj ozhitati? bom li drugam hodil imena berazhit, kader jih doma najdem? nebomo li nikol nash govor popravili? Ako bi ta rezh tako naprej shla, bomo doshiveli, de se nebodo gorenz, dolenz, inu notranji eden drugiga sastopli; eden se bo ponemshval, drugi bo sam na sebi ostal, tretji bo napol Lah. Kdo bi potle kranjzam bukve pisal?!...! Sposnam, de nismo she per sadni popolnimosti zhistiga kuhinskiga jesika. Narlaglaj bi meni v'ti rezhi pomagale gospodine po desheli, kir so narblishejper isvirki neskasheniga slovenstva. Satorejperporozhim inu prosim, de bodo pervimu sazhetku dobrovolno persanesli, moje persadevanje popravili, ter slovensko kuhino v' en stanovitni red inu versto djali.

Končno pa so zanimive tudi tiskovine, namenjene Prekmurju oz. ogrskim deželam. Že v naslovu učbenika, ki je izšel leta 1786 v Bratislavi, je termin »slovenski« - *Szlovenszki abecedâr za drouvno deczo vö stâpani*. Mikloš Mzmič je sestavil *Knjigo molitveno za bolnike za Katoliške Slovence na Vogerskem, slovenskemu narodu so namenjene Mrtoecsne peszmi, stere szo szti sztâri piszm vküip pobràne, pobougsane, ino, na haszek szlovenszkoga nârada zdaj opröics na szvetloszt dâne* (1796). Peter Danjko je v začetku 19. stoletja objavil priročnik za samouke - *Sazhetek vüzhenja 'slaven'skega po nedelah, knishiza soseb narozhena dorashenim*

ino vsem, ker predalezh so od shole farne, ino se v' kratkem brati, ino dosta potrebnega navūzhiti hzhejo (Radgona 1816). Iz bukev pa so se nekateri Slovenci učili tudi nemščine. Tako je v Ljubljani pri Blazniku izšel *Mali besednjak slovinska in nemshkiga jesika* Sosebno sa Slovenze, kteri se hozhejo nemshkiga jesika uzhiti (1834).

5 Sklep

Ob preučevanju navodil za branje v starejši slovenski literaturi (pregledali smo po tematiki različne tekste - učbenike, katekizme, molitvenike in priročnike) lahko za obdobje od 16. do 18. stoletja podamo nekaj splošnih ugotovitev. Knjiga je bila na začetku še luksuzno blago, dostopno le nekaterim. Tako je razumljivo, da se avtorji predgovorov obračajo na bralce, da naj berejo ne le zase, ampak v okviru družine, kamor ni sodilo le sorodstvo, temveč tudi zaposleni na posestvih, v obrtniških delavnicah. V zgodnejših tekstih priporočajo glasno branje, kar lahko razumemo tudi za nadaljevanje tradicije ljudskega slovstva. Bistvena razlika pa je v tem, da v 16. stoletju kot bralke nastopajo ženske, medtem ko so bili pripovedovalci ljudskega blaga predvsem moški.

Večja pismenost, večja knjižna produkcija in tudi bolj dostopno knjižno gradivo v 18. stoletju povzročijo, da knjige niso več le domena peščice. Tako je vse več literature namenjene tudi tihemu, individualnemu branju. Zanimivo je, da opozarjajo na pomembnost premišljevanja o prebranem. Podobni citati so tudi v sočasni evropski literaturi (Willes, 2008, str. 65). Med priporočili najdemo veliko namigov, kdaj naj ljudje vzamejo knjigo v roke. Večinoma so za to primerne ure počitka, nedelje in prazniki. Enak položaj je bila tudi v drugih predelih nekdanje Avstrije, največ se je bralo v zimskem času, ob praznikih, predvsem v adventu (Bachleitner, Eybl in Fischer, 2000, str. 147). Knjige pa so za ljudi lahko pomenile tudi odmik iz realnega življenja, ob njih so pozabili na vsakdanjik. Tako so že v 17. stoletju opozarjali, da je literature preveč, da zavaja ljudi in njihove misli utirja na napačna pota. Tako lahko s stališča cerkvenih moralnih nauk kot tudi iz vsakdanjih potreb knjige postanejo neprimerna razvada. Največ kritik je doživelo leposlovje, romani, potopisi, ki so jih rade jemale v roke predvsem ženske. Na podobne sočasne kritike so naleteli pri raziskovanju branja tudi drugod (Willes, 2008, str. 136).

Ob vzporejanju bralnih navad na Slovenskem v preteklih stoletjih, lahko torej zaključimo, da so se s časom sicer spreminjale, a glede na to, da so podoben zgodovinski razvoj zasledili v drugih avstrijskih deželah in evropskih državah, je bil to splošen trend razvoja odnosov med knjigo in bralcem oziroma poslušalcem.

Navedeni viri

1. Alešovec, J. (1879). *Ljubljanske slike: podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom*. Ljubljana: Samozaložba.
2. Bachleitner, N., Eybl, F. M. in Fischer, E. (2000). *Geschichte des Buchhandels in Österreich*. Wiesbaden: Harrassowitz.
3. Becker, R. Z. (1789). *Kmetam sa potrebo inu pomozh ali Uka polne vesele, inu shalostne pergodbe te vasy Mildhajm: sa mlade, inu stare ludy*. Dunaj: Christian Grosser.
4. Canisius, P. (1991). *Catechismus: skusi malane figure naprej postavljen: 1615*. Faksimile. Celje: Mohorjeva družba.
5. Chartier, R. (2008). *Pisanje in brisanje: pisna kultura in literatura (od 11. do 18. stoletja)*. Ljubljana: Studia humanitatis.
6. Dalmatin, J. (1584). *Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta*. Wittenberg: Hans Kraffts Erben.
7. Dolar, J. (1979). O branju - od Trubarja do Krefta. *Knjižnica*, 23 (1-4), 7-10.
8. Dular, A. (2002a). *Živeti od knjig*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
9. Dular, A. (2002b). Valvasorjeva knjižnica = Valvasor" s library. V M. Lozar Štamcar in M. Žvanut (Ur.), *Theatrum vitae et mortis humanae = Prizorišče človeškega življenja in smrti = The theatre of human life and death : podobe iz 17. stoletja na Slovenskem = images from the seventeenth century in Slovenia* (str. 269-294). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
10. Dular, A. (2009a). Knjige Anastasiusa Grüna - Antona Auersperga v Narodnem muzeju Slovenije. V M. Miladinović Zalaznik in S. Granda (Ur.), *Anton Aleksander grof Auersperg - Anastazij Grün* (str. 13-30). Ljubljana: Nova revija.
11. Dular, A. (2009b). Knjižnica knezoškofa Karla Janeza Herbersteina. V M. Lozar Štamcar (Ur.), *Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč = Objects as manifestations of taste, prestige and power* (str. 259-299). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
12. Flood, J. L. (1990). Subversion in the Alps: books and readers in the Austrian counter-reformation. *The library*, 12 (3), 185-211.
13. Janez Svetokriški. (1691). *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis, et festis solemnioribus Christi Domini, et B. V. Mariae*. Venetiis: officina Zachariae Conzatti.
14. Kastelec, M. (1684). *Nebeshki zyl, tu je teh svetih ozhakov sveistu premishlovanie: v'katerim se sapopade visha te zhednosti lubiti, inu pred hudim djaniam béshati: na tu vézhnu spumniti, inu Boga prou lubiti*. v'Lublani: Ioseph Tadei Mayer.

15. Klemenc, J., Kolšek, V. in Petru, P. (1972). *Antične grobnice v Šempetru*. Ljubljana: Narodni muzej.
16. Makarovič, G. (2008). *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke*. Ljubljana: Slovenska matica.
17. Manguel, A. (2007). *Zgodovina branja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
18. Marenzi, M. I. (1980). *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi - Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
19. Pajk, A. (1948). Življenjepis. V M. Rupel (Ur.), *Josip Jurčič: Zbrano delo*. Knj. 2 (str. 251-300). Ljubljana: DZS.
20. Petru, P. in Ulbert, T. (1975). *Vranje pri Sevnici*. Ljubljana: Narodni muzej.
21. Pohlin, M. (1799). *Buqve sa brati, inu moliti Slavenskem shovnirjam na Shtajerskemu, Koroshkemu, inu Kraynskemu ommislene*. Dunaj: Christian Grosser.
22. Radics, P. v. (1862a). *Herbard VIII: Freiherr zu Auersperg*. Wien: W. Braumüller.
23. Radics, P. v. (1862b). *Die Frauen in der Sage und Geschichte Krain's: kulturhistorische Studie*. Laibach: I. v. Kleinmayr & J. Bamberg.
24. *Slovenski protestantski pisci*. (1966). (2. izd.). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
25. Steidele, R. J. (1788). *Lehrbuch über die Geburtshilfe für Hebammen auf dem Lande = Vshegarske bukve sa babize na desheli*. Laibach: H. W. Korn.
26. Štih, P. (2011). Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko?: o jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja). *Zgodovinski časopis*, 65 (1-2), 8-51.
27. Thomas a Kempis (1745). *Thomasa Kempensaria bukve*. Labaci: Adam Frid. Reichhardt.
28. Tournal, N. A. (1812). *Recueil de regles de droit et de preceptes de morale: a l'usage de la jeunesse des Provinces Illyriennes*. Laibach: Joseph Sassenberg.
29. Vodnik, V. (1795). *Velika Pratika ali Kalender*. V' Lublani: Jan. Fridr. Eger.
30. Vodnik, V. (1799). *Kuharske bukve*. Lublana: Kleinmayr.
31. Willes, M. (2008). *Reading matters: five centuries of discovering books*. New Haven; London: Yale University Press.

Dr. Anja Dular je vodja knjižnice Narodnega muzeja Slovenije.

Naslov: Prešernova 20, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: anja.dular@nms.si